

РОЗДІЛ 10 УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 821.161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.30.48>

ХУДОЖНІЙ КОНЦЕПТ «ВІЙНА» У ПРОЗІ ВОЛОДИМИРА ЯВОРІВСЬКОГО (НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ «А ЯБЛУКА ПАДАЮТЬ...»)

LITERARY CONCEPT “WAR” IN VOLODYMYR YAVORIVSKY'S PROSE (ON THE MATERIAL OF THE STORY “AND THE APPLES ARE FALLING...”)

Белінська Ю.О.,

*orcid.org/0000-0002-7012-6237**аспірантка кафедри української літератури**Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського,**викладач кафедри української філології**Комунального закладу вищої освіти «Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж»*

У статті подано аналіз художнього концепту «війна» як одного із провідних у прозі Володимира Яворівського. Прозаїк вдається до спроб осягнути війну, відобразити рефлексії, викликані болем, стражданнями, смертю та глибоким розчаруванням у житті. У свідомості письменника війна представлена у вигляді своєрідного «згустку інформації» про незрозумілу логікою, незвичайно абсурдну реальність, яка призводить до жахливих згубних наслідків, катастрофи та ділить життя героїв на «до» та «після». Концепт «війна» у творах В. Яворівського наділений ключовими етичними та моральними бінарними опозиціями (боротьба «добра» та «зла»), представлений як перехід від низького, гостро негативного до героїчного. Установлено, що характерною особливістю творів Володимира Яворівського є відсутність прямого зображення військових дій. Натомість війна зображується через ставлення до неї героїв, численні ретроспекції та цитування документальних джерел. У трактуванні теми війни письменник спирається на народний гуманізм, любов до рідної землі, носіями якої є його герої. Так у повістях Володимира Яворівського війна постає як трагедія окремої особистості, через осягнення якої приходить усвідомлення долі всього народу в ній. Письменник подає уявлення про війну як про ситуацію постійного морального вибору, своєрідного випробування людей на честь, гідність, патріотизм, перевірку особистості та нації на спроможність вистояти. Виявлено, що у характеризованій повісті письменник розвинує так звану «романтику війни», викриваючи її страшне відлуння в стосунках людей, у взаємодії жіночого та чоловічого начал. В основу повісті закладено ідею незнищенності українського народного духу та землі. Визначено, що антивоєнні мотиви виявляють самотність авторського стилю Володимира Яворівського, стаючи стильовими домінантами його прози.

Ключові слова: художній концепт, війна, проза Володимира Яворівського, творча манера письменника.

The article analyzes the artistic concept of “war” as one of the leading concepts in Volodymyr Yavorivsky’s prose. The prose writer attempts to comprehend the war, to show the reflections caused by pain, suffering, death, and deep disappointment in life. In the writer’s mind, the war is presented as a kind of “clot of information” about an incomprehensible logic, an unusually absurd reality that leads to terrible disastrous consequences, catastrophe, and divides the lives of the characters into “before” and “after”. The concept of “war” in V. Yavorivsky’s works is endowed with key ethical and moral binary oppositions (the struggle between “good” and “evil”), presented as a transition from the low, acutely negative to the heroic. It is established that a characteristic feature of Volodymyr Yavorivsky’s works is the absence of direct depiction of military operations. Instead, the war is depicted through the attitude of the characters, numerous retrospectives, and citations of documentary sources. In interpreting the theme of war, the writer relies on folk humanism, love for the native land, the bearers of which are his characters. Thus, in Volodymyr Yavorivsky’s novels, the war appears as a tragedy of an individual, through the comprehension of which comes the realization of the fate of the entire nation in it. The writer presents the idea of war as a situation of constant moral choice, a kind of test of people’s honor, dignity, patriotism, and a test of the individual and the nation’s ability to withstand. It is found that in the characterized story the writer debunks the so-called “romance of war”, exposing its terrible echo in human relations, in the interaction of female and male principles. The story is based on the idea of the indestructibility of the Ukrainian national spirit and land. It has been determined that anti-war motifs reveal the originality of Volodymyr Yavorivsky’s authorial style, becoming the stylistic dominants of his prose.

Key words: literary concept, war, Volodymyr Yavorivsky’s prose, the writer’s creative style.

Постановка проблеми. В українському літературознавстві фіксується зростання кількості наукових праць, присвячених дослідженню теми війни. Цілком виправданою є актуалізація подіб-

них розвідок, оскільки нині Україна перебуває в стані війни. Остання як феномен набуває множинного й варіативного смислового прочитання й позначення.

Концепт «війна» натеper розглянуто в різних площинах: лінгвокультурологічній, етнолінгвістичній; дослідження з позицій літературознавства представлені значно рідше. Варто відзначити, що як будь-який науковий термін у період утвердження, художній концепт викликав цілу низку розбіжностей щодо питання дефініції та структури, обґрунтування методів його вивчення та використання, співвідношення художнього концепту з мовним.

Деякі літературознавці висловлюють припущення про те, що повний і всебічний опис художнього концепту навряд чи можливий через його принципову безформність і нечіткість. Інші ж дослідники обґрунтовують необхідність включення поняття художнього концепту до терміносистеми сучасного літературознавства, зазначають, що це відкриє нові можливості в представленні літератури як комунікативної художньої системи.

Під художнім концептом Л. Губа розуміє одиницю художньої свідомості письменника, яка пов'язана із індивідуально-авторським осмисленням та образним уявленням тої чи іншої сутності предметів чи явищ. А відтак, художні концепти виступають ніби художнім виразом світосприйняття письменника, а також результатом взаємодії індивідуально-творчої майстерності з художніми методами та літературними течіями свого часу. Особливості художнього концепту Л. Губа визначає так: вони індивідуалістичні, особистісні, розмиті й складні психологічно; це комплекс уявлень, почуттів, емоцій, вольових проявів, що виникають на основі художньої асоціативності. Чим більший культурний і емоційний досвід письменника, тим глибші й просторіші його концепти [1, с. 616–618].

Незважаючи на те, що художній концепт характеризується можливістю поповнюватися, змінюватися та відображати людський досвід, у конкретному художньому творі він залишається цілісним утворенням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагому частину художнього доробку Володимира Яворівського становлять твори, які мають антимілітаристське спрямування. Творча спадщина письменника була об'єктом уваги А. Мацевича, Л. Мороз-Погрібної, В. Панченка, Л. Сеника [4], А. Тарана, М. Якубовської [7] та інших, які побіжно характеризували особливості творчої манери автора, деякі елементи поетики його творів. Вивчаючи вищезгадану проблематику, не виявлено досліджень, в яких був би здійснений аналіз художнього концепту «війна» у прозі В. Яворівського.

Постановка завдання. Видається важливим проаналізувати особливості втілення художнього концепту «війна» в прозі В. Яворівського задля увиразнення його зв'язку з іншими концептами в межах концептосфери письменника та розкриття вияву національної літературної традиції у зображенні цього концепту.

Виклад основного матеріалу. Характерною для творчості В. Яворівського стала пильна увага до проблеми війни, до якої письменник звертається зокрема і у повісті в новелах «А яблука падають...». Сильову особливість творів прозаїка О. Двulichанська бачить у домінуючому народному началі як першооснові героїчної стійкості й витримки українців у часи військового лихоліття, що стає певним випробуванням людей на честь, гідність, патріотизм [2]. Характерним у зображенні війни у творах В. Яворівського видається те, що вона постає не лише як фактична подія, але й як урок, який здобутий цілим людством та кожною окремою особистістю.

Глибокому висвітленню проблеми війни сприяє, за власним визначенням самого В. Яворівського, «генетична пам'ять», закорінена в дітях війни, а також розповіді-спогади представників старшого покоління (батьків, родичів чи просто знайомих). Розвиток антивоєнних мотивів у творах В. Яворівського зумовлений несприйняттям письменником агресії та насильства, винищення й руйнації.

Концепт «війна» у творах автора не знаходить прямого вираження в описі військових битв. Воєнні події є тлом, на якому розгортаються людські драми, що посилюються трагічною зовнішньою ситуацією. Літературознавці справедливо зауважували, що у повісті в новелах «А яблука падають...» автора цікавила не сама війна, а переживання її наслідків героями твору. Сам письменник зазначав, що хоч ця повість і про війну, але в самому тексті відсутні описи війни з її фронтами, боями, генералами та рядовими, адже письменник і не міг, у силу вікових особливостей і відсутності власного досвіду, з великою мірою художньої правдивості відтворити ніколи не бачені військові побойща [3].

Оригінальне трактування теми війни В. Яворівським у повісті «А яблука падають...» полягає у її опосередкованому відтворенні, через сприйняття героями твору. Цьому сприяє хронотоп, що охоплює події в селі Теклівка безпосередньо напередодні війни та після її закінчення. Це дозволяє простежити вплив трагічних і складних умов дійсності на характери та долі героїв. Відсутність наскрізного розвитку сюжету та

фрагментарність повісті сприяють психологічному дослідженню теми війни, головним чином, через вчинки героїв та їхню мотивацію.

Так для теклівчан стати на захист своєї Батьківщини – святий обов'язок: «Ну все, треба йти Батьківщину боронити, чи як там у «Букварі» Грицик читав... Ну, хату, город, тебе ніби... іду»; «...від кожного порога стежка у війну впирається» [5, с. 86].

Війна у повісті В. Яворівського постає через ставлення до неї героїв: початок її, подекуди, вони сприймають з долею легкої іронії й навіть гумору, що вже на першочерговому етапі творчої еволюції митця надає його прозі ознак «химерного» стилю, який значно пізніше досягне свого апогею в романі «Оглянься з осені». Народний гумор є невід'ємною складовою характеру українців, виступає показником та свідченням їхнього життєствердного оптимізму. Таким сприймається Вонька, якому жінка в дорогу на фронт поклала із собою в торбину «півкошика жита і посадила туди живу курку: буде по дорозі яйця нести, будити вранці, про дім нагадуватиме. А забagne чоловік м'яса – заріже» [5, с. 86]. Незважаючи на всю химерність описаної ситуації, курка виступає в цьому випадку часточкою родинного затишку й добробуту, котрим дружина намагається забезпечити Воньку й на війні.

Поширеною метафоричною схемою репрезентації війни безпосередньо у повісті в новелах «А яблука падають...» є зображення її як руйнівної стихії, порівняння з неконтрольованою силою: «Все катастрофічно втрачає свої узвичаєні масштаби. Небо стало вужчим і жакнішим, люди його обминають очима, як жерло зарядженої гармати. Проклинають птахів за їх фатальну схожість із літаками. А вони вже цілий місяць переорюють втомленими крилами небо – голодні, бо ніде на землі сісти, хіба на багнети...» [5, с. 90].

В. Яворівський, зображуючи війну через трагедію окремої особистості, яскраво демонструє трагедію всього українського народу. Чи не єдиною новелою в повісті, яка містить зображення трагічної загибелі солдата на війні, є розповідь про Гната Прудивуса, страченого фашистськими загарбниками, через образ якого постає у повісті мотив честі воїна, що доблесно прийняв смерть. Письменник з особливою трагічною патетикою, сприяючи поглибленню психологізму твору, зображує стан воїнів за кілька хвилин до смерті: «Зараз йому ввижалося, що стоїть високо-високо, звідки видно всю Україну. Було жакно дивитися туди, вниз, на неї. Горіли хати, як копички сухої, давно перестояної трави, а ріки гейби тікали од

них і обходили звіддалік [...] жінки з дітьми бігли з жменями до Дніпра по воду і безмовно падали на потріскане гирло...» [5, с. 87].; «...сучасність смерділа порохом димом, солдатським потом та цвинтарем» [5, с. 87].

Окрема увага відводиться зображенню загарбників у повісті. Варто відзначити, що очікування теклівчан на суворох та розлючених ворогів не справдилися, натомість відбувається розвінчування думки про непереможних завойовників. Окупанти постають у сприйнятті селян не як зразкові воїни, а «гідкими й жалюгідними, принісши з собою смердючий горілчаний перегар і чоловічу похоть» [5, с. 20].

Поглибленню розуміння наслідків війни викликає образ землі, що є одним із головних у повісті: «Теклівка зачепилася могилами за землю, а хрестами за небо. Так і захрясла в шпарині поміж землею і небом...» [5, с. 90]. Концепт «війна» в повісті В. Яворівського реалізується через бінарну опозицію «війна» – «мир», у якій світ представлений як істина, війна – як злочин проти істини, антиістина. Абсурдність війни, що є неприродною та не відповідає жодним існуючим законам, автор підкреслює образно-психологічним паралелізмом: «Гулко падали на землю груші по садах – стверджували давно відкриті закони. Падали на землю бомби – бозна за яким законом. Падали на землю люди. Одні – щоб випростатись і піти далі, інші – щоб їх підвели чийсь руки і безпам'ятних винесли з війни аж ген туди – в гулкий грушопад. Ще інші падали, щоб уже ніколи не встати...» [5, с. 87].

В. Яворівський художньо осмислює моральне й духовне відродження селян після зруйнованої війною гармонії, і оптимізм письменника полягає саме в тому, що життя продовжується, попри всі біди й негаразди. Саме таке філософське трактування закономірностей буття притаманне більшості творів В. Яворівського. У новелі «10 травня 1945 року. Ніч» художній гіперболізм при зображенні стану навколишнього середовища й загальна фрагментарність оповіді посилюють психологізм сприйняття поствоєнної дійсності.

Символічним видається епізод, коли теклівчани у церкві замість ікон, вивезених фашистами під час війни, вішають портрети загиблих, цим самим возвеличують їхній подвиг та утверджують пам'ять про них як святу. Як стверджує сам В. Яворівський, у цьому й полягав вихід зі складної й болючої післявоєнної дійсності: «Теклівка відчайдушно творила те, що надумала. Вона вже знайшла вихід у життя і кинулась у нього з дітьми й онуками, з горем і з сподіваннями» [5, с. 105].

Письменник акцентує увагу на кожному з персонажів, хто повернувся живим. У зв'язку з цим порушено важливу проблему сімейних стосунків, віри та підтримки в родині, якою більшість жінок змогли оточити своїх чоловіків-фронтників. Справжня любов здатна врятувати коханого, залишивши його неушкодженим, втілена в образі молодого подружжя Василя і Катрі, у першу шлюбну ніч яких і розпочалася війна. «...Милий, цілий-цілесенький. Це я за тебе молилась, вимолвила. Ніде й подряпки. Наче сьогодні тільки народився. – А хто мені повірить, що я воював? Я сам уже під кулі руки підставляв, ну порань же, думаю, гадино! Обминали. Мені соромно, Катре, перед людьми, перед тобою. А я ж увесь час на передовій був» [5, с. 101].

Промовистим видається зображення поступового повернення людей до мирного життя, яке, перш за все, полягає в заклопотаності героїв своїми повсякденними справами, з увагою до побутових дрібниць, та побудовою планів на майбутнє. Заслуговує на увагу фрагмент, коли Вонька, копаючи яму під нужник, який вже давно клявся Польці звести, але війна перешкодила, робив те похапцем, зіщулившись, наче боявся, що куля десь по хребті шаркне: «...Жінчина загониста натура, її енергія, якої б вистачило навіть на те, щоб переінакшити світ, вже вштовхувала Івана в буденне життя. – Дала б хоча після війни відпочити мені. Я всю Європу на животі своєму переповз. Аби за твоїм борщем не засмуткувався, то десь би до гуцулки у прийми пристав... – Іванцю, і не годуй собі думок отим... – Дивись, жіночко, як людей у Теклівці порідшало. Один від одного тепер якось далеко, як зуби в баби Муцихи. Треба хоч малими дітьми оті порожнини позатикати, га? То стане нам ще любові бодай на двойко?» [5, с. 108].

Виразно постає концепт «війни» в повісті й через мотив жіночої самотності. Так в молодих роках залишилася вдовою Галька Прудивус: «...сиділа на ослоні в селянській нічній сорочці, що білою зливою збігала по її тілу донизу. Вона не знала, куди б заподіяти свої руки, невироблені і невилюблені, які Гнат беріг начеб про свято, не знала, куди заховати своє прибережене хтозна для кого тіло. Її лякала постіль – біла і безконечна, як поле по хуртовині. Жахалася підійти і приторкнутись до неї. Вже другий тиждень це був її безжальний і неприпустимий ворог» [5, с. 108].

Натомість образ Соломії Тридолі з однойменної новели уособлює продовження роду під час війни. В. Яворівський переконливо доводить, що навіть за таких несприятливих умов як війна,

жива природа продовжує функціонувати. А тому й не дивно, що приводить приклад Соломіїна коза Муська, важкий стан котрої її хазяйка добре розуміє, адже сама незабаром повинна народити первістка. Ліризація оповіді зумовлена внутрішніми почуттями та переживаннями вагітної жінки. Однак трагізм ситуації полягає ще й в тому, що категорії «життя» / «смерть» за війни набувають особливої гостроти: у той час, коли Соломія народжує немовля, військовий писар уже підготував повідомлення про загибель її чоловіка Самійла. Цим В. Яворівський утверджує одну із провідних у його художньому доробку ідею неперервності поколінь людського роду і вічності життя.

Окрім того, В. Яворівський у повісті в новелах «А яблука падають...» не оминає увагою ще однієї важливої проблеми – війна калічить не тільки тіла людей, а й їхню душу, закарбовується в пам'яті гіркими і страшними відголосками, значною мірою змінює психологію людей. Письменник наголошує на неабиякій байдужості, нерозумінні та несприйнятті оточуючими скалічених ветеранів війни. Так розмова Тодосія зі своїм безруким братом Денисом вражає своєю жорстокістю: «– Ну й до чого ти довоювався? Підчухрала тобі віття, значиться, зайве було. А може, тобі пам'ятник поставлять? – Я сам собі пам'ятник. Нескінчений, бачиш, руки не доліпили. – Багато тепер вас таких незакінчених ходить, встигай тільки робити на вас. – Вірно. Глини на всіх не вистачає, люди хати з неї будують, і хай вона краще жито родить. А коли люди набудують житла, наїдяться хліба і тоді таки мені відпустять глини на руки – я тобі її віддам, може, серце собі виліпиш...» [5, с. 99]. Не лише брат, але й дружина випромінює до Дениса холод та невдоволення своєю долею, пов'язаною з каліцтвом чоловіка: «Боже мій, все життя обіймів не знатиму», – провалювалась в цю думку дружина, як в ополонку, і підливила ще горілки. Хміль залазив у мізки, а Денис вичавлював із споду серця слова: – Не бійся, Маріє, зате тепер маєш певність, що ніколи тебе не вдарю...» [5, с. 100].

Вражає і холодний розрахунок сільрадівського Федора, який у чоловіках, що повернулися з війни, бачить не героїв-односельців, а лише людський ресурс, який вже ніколи повноцінно не функціонуватиме: «... хутко ходив уподовж хати і підраховував... Тепер непрацездатних дев'ять, без однієї руки чотири – вже вистачить сторожів. Курей одинадцять, знову за план яєць будуть на нарадах в ганьбу вганяти. Орденів багато

понаносили всяких, хоч цим буду захищатись. Очей, либонь, всім вистачає, правда, єдина коняка сліпа геть, оце зле...» [5, с. 101].

Приголомшливим видається і те, що знаходилися ті, хто до кінця не здатен був досягнути справжню цінність подвигу героїв-фронтовиків, навіть попри наявність медалей та орденів. Дивує певна інфантильність Польки, яка тримаючи в обох руках дві Вонькові медалі, як дві пекучі вуглини, цікавилася їхньою цінністю: «Іване, а чи багато вони означають? – Здається, настільки, наскільки я на війні чобіт казенних стоптав та штанив порвав. – Іване, а тебе хоч раз поранило, бо ніде й значечка не видно? – Не пам'ятаю, може, й так. – От шкода, а он всі прийшли з шрамами та ще й не зарубцьованими ранами. – Ну, поранило, поранило, – не плач. – Вона хуленько обмацувала Воньчине кощаве тіло, як незрячий вперше обмацує нову місцину. Нічого не надбувала, oprіч рубця, де колись його віл рогом зачепив. – Іване, якщо ж ні, то й ні, нічого вже не зробиш, але ж признайся мені, що ніде. Ти ж все-таки відвоював своє. Га? – Не гвенькай тільки, не їла б

мене хоч, може, у першу ніч миру. Отам на лівій нозі, де мізельний палець має бути, де в мене мозолі були постійно прописані, вже немає ні пальця, ні мозолів. Відцвіжила дурнувата куля, очі б їй повилазили. – Ой, якби вже хучче літо, щоб ти босий ходив і бачили, хоч пальця на війні загубив...» [5, с. 100].

Висновки. Зображення війни в повістях В. Яворівського представлене не лише фактичною органічністю подій, а й історіософською рефлексивністю, зосередженою на уроках війни в їхньому індивідуальному та загальнолюдському обсязі. Яскраво виражене народне начало як першооснова мужньої стійкості й витримки українців у боротьбі з ворогом стають провідною ідеєю творів письменника. Концепт «війна» у світоглядній системі В. Яворівського постає не лише як страшна небезпека, катастрофа, що веде до загибелі людей, до зламу їхньої свідомості, а й стає своєрідним випробуванням людей на честь, гідність, патріотизм, перевірку особистості та нації на спроможність вистояти та сприяти визначенню істинних життєвих цінностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Губа Л. Художній концепт як репрезентант поетичної мовної свідомості. *Молодий вчений. Серія «Філологічні науки»*. 2018. № 3(55). С. 616–619.
2. Двурічанська О.А. Проза В. Яворівського: проблематика, жанрово-стильові особливості : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка. Кіровоград, 2012. 180 с.
3. Двурічанська О.А. Прозовий доробок В. Яворівського в літературно-критичній думці 60–80-х років ХХ століття. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2010. № 11(198). Ч. II. С. 48–53.
4. Сенік Л. Звужений світ. *Вітчизна*. 1968. № 9. С. 208–210.
5. Яворівський В.О. І засурмив янгол... Твори в трьох томах. Том другий. Київ : Глобус, 1993. 334 с.
6. Яворівський В.О. І засурмив янгол... Твори в трьох томах. Том третій. Київ : Глобус, 1993. 317 с.
7. Якубовська М. Зрозуміти, щоб іти далі. *Дивослово*. 2002. № 10. С. 16–18.